

Az annyira imádott ellenség

Gábor Gelléri: *Philosophies du voyage: visiter l'Angleterre aux 17e-18e siècles.*
Oxford University Studies in the
Enlightenment. Voltaire Foundation,
Oxford, 2016. 297 oldal

Az angol-francia kapcsolatok ellentmondásokkal és konfliktusokkal, pozitív és negatív előítéletekkel terhes, ám dicső fejezeteket is tartalmazó, csaknem ezer évre visszanyúló története szinte természetesen vonzza a kutatókat és a szélesebb közönség érdeklődését nem csupán a La Manche két oldalán, hanem Európán szerte. Nem véletlen, hogy több könyvtárnyi anyag született (és születik még várhatóan) e viszonyrendszer egyes témáival kapcsolatban, egyre komolyabban foglalkozva az egymásról kialakított képpel is. Ugyanakkor a felszín alatt, az általánosan elterjedt megállapítások, bevett fordulatok, néha mítoszok mögött rengeteg kérdés vagy nézet szorul pontosításra, netán cáfolatra.

Ez utóbbi cél fedezhető fel az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen irodalomtudományból, a párizsi École des hautes études en sciences sociales-on történelemtudományból doktori fokozatot szerzett, jelenleg a wales-i Aberystwyth Universityn egyetemi docensként oktató Gelléri Gábor francia nyelvű könyvében, amely a Voltaire Foundation nagy presztízsű Oxford Studies in the Enlightenment sorozatában jelent meg. Az immár évtizedek óta az utazás társadalmi gyakorlatának történetét, illetve az ehhez kapcsolódó útleírói tevékenységet kutató szerző ezúttal is hű marad választott területéhez: a 17–18. századi Franciaországban alakuló Anglia-percepciót a francia utazások, illetve a kor egyik legnépszerűbb műfaja, az útleírások (illetve más utazási irodalmi művek) tükrében vizsgálja. Ezzel lehetőség nyílik egy sokat emlegetett jelenség (Anglia mint a francia utazások célországa) körbejárására, illetve egy konkrét forrás-

csoport (kézíratos vagy nyomtatásban megjelent utazási irodalmi művek) akár filológiai alaposággal megvalósított és kézzelfogható következtetéseket eredményező elemzésére. Mindezt a szerző imponáló forrásbázisra (csaknem kétszáz kézíratos vagy nyomtatásban megjelent szöveg, illetve levéltári forrás), illetve meggyőző szakirodalmi tájékozottságra (több mint 180 tétel) alapozza.

A kérdés átfogó tárgyalására már csak azért is szükség van, mert a felvilágosodás-kori Franciaország Anglia-képevel kapcsolatban olyan, olykor még az egyetemi oktatást és az utazás-kutatást is befolyásoló mítoszok alakultak ki, melyek egy adott szereplő vagy mű kiemelésével komolyan torzít(hat)ják a források összességéből kibontakozó képet, illetve hamis támpontokat adnak a 18. századi francia eszmetörténet értékeléséhez. Ilyen mindenekelőtt a „Voltaire-mítosz”, miszerint az angliai utazás divatja, illetve az angol társadalmi és politikai berendezkedésre való hivatkozás egyaránt a francia gondolkodó „találmánya”.

A „tisztábban látás” szándéka indokolja Gelléri Gábor könyvének kronológiai alapvetését: a 17. századhoz (sőt, bizonyos elemek tekintetében akár I. Erzsébet korához) is visszanyúlva, az utazásokat és az útleírásokból kibontakozó Anglia-képet időrendben tárgyalva igyekszik új perspektívát alkotni. Bevezetőjének tanúsága szerint ugyanakkor nem kívánja újraírni az angliai utazások történetét (sem a szerzők életrajzát); és még kevésbé az angol-francia kapcsolatokat. A lényeg ugyanis egy „utazási jelenség” (vagyis az angliai utak és azok hozadéka) történetének megragadása. Ehhez viszont olyan megközelítésre van szükség, mely egyaránt fókuszál az (angliai) utazás gyakorlatára, a vele kapcsolatos diskurzusra, illetve mindennek írásban történt rögzítésére.

Innovatív elemként értékelhetjük azt, hogy a szerző vizsgálódásába az útleírást készítőkhöz mellett bevonja azokat a „láthatatlan” utazókat is, akik nem hagytak hátra írásos munkát. Ezt a döntést művelődés- és információ-történeti szempontból is csak helyeselni tudjuk: a 17–18. század cenzúrával egyébként is erősen sújtott Franciaországban a könyvnyomtatás mellett a társadalmi, politikai és szellemi elit tagjai (a „véleményformálók”) rendelkezésére álltak a nézetek és impressziók kifejtésére vagy eszmecsere-re olyan alternatív megoldások, mint a párizsi vagy vidéki szalonok, a tudós vagy titkos társaságok, illetve a kézirat-másolás. Így – miközben a szerző hátrítja a teljességre törekvő ambícióját – komplex képet kaphatunk az Anglia-kép alakulásáról, annak fő komponenseiről, illetve az egyes szerzők-utazók *tényleges* angliai tapasztalatairól. (E korban még igen elterjedt volt, hogy az utazó nem csak arról számol be, amit személyesen látott vagy megélt.)

De miért is olyan fontos az angliai utazások, illetve az Anglia-kép történetének francia közegben való vizsgálata? Nem csupán a magyar olvasó számára szolgál fontos támpontként Gelléri Gábor megállapítása: miközben a 17. század utolsó évtizedeitől egész Európa „francia lázban” ég, s csodálja előbb a versailles-i kastélyt, majd egyre inkább a francia irodalmat, filozófiát, művészeteket, illetve azt a bizonyos „franciás kifinomultságot”, az *ancien régime* utolsó évszázadának „kiútkereső” (s valahol a saját szerepét is kutató) Franciaország „vigyázó szemét” Angliára veti, s egyfajta „anglománia” is megfigyelhető.

A bevezetőben is jelzett eljáráshoz híven a könyv – epilógussal együtt – nyolc fejezete szigorú időrendi sorrendben tárgyalja az utazásokat, illetve az Anglia-képet. Mind-

amellett – éppen a kép és az utazási motivációk alakulása miatt – az időrendiség nem zárja ki a tematikusságot.

Így lesz az első fejezet a kezdeteké és a felfedezése (*Le temps des découvertes*). Jóllehet a szerző – teljes joggal – a 16. század közepéig vezeti vissza az újkori Franciaország Anglia-reprezentációját, az utazások „tömeges” megindulását a Stuart-restauráció korára teszi. Úgy tűnik ugyanakkor, hogy Anglia ekkor még nem szolgál ideologikus (vagyis a társadalmi-politikai körülmények egybevetéséhez felhasznált) viszonyítási pontként.

A második fejezet – legalábbis főbb elemeiben – a hugenotta-kérdés s leginkább a Franciaországból elűzött hugenották befogadása köré szerveződik (*Le voyage d'Angleterre et le refuge huguenot*).¹ A 17–18. század fordulójának speciális körülményei (francia intolerancia *versus* angol befogadás és polgári jogok) között ekkor még alapvetően konfesszionális síkon indul meg egyfajta ideologikus elmozdulás, melynek esetében már feltételezhető az útleírás propaganda-célokra történő felhasználása.

A harmadik fejezetet (*Helvetia mediatris? Réalité et usages du discours du « tiers » suisse*) – első látásra „frankofón” kitekintésnek tűnő módon – a svájci utazóknak szenteli a szerző. A „harmadik oldalt” képviselő (vagyis nem angol, nem francia, de francia nyelven író és így a francia olvasókörzönség felé egyfajta közvetői szerepet is betöltő) szerzők közül kiemelkedik a referencia-értékű Béat de Muralt. E 17. század végi utazó-író a kutatók számára elsősorban a francia belviszonyokról és „nemzetkarakter”-ről adott szatirikus ábrázolásáról ismert. A Voltaire-rel összevetve is értékelhető, a francia gondolkodó Filozófiai leveleitől eltérően az utazási irodalom részét

¹ XIV. Lajos 1685. október 15-én kiadott fontainebleau-i ediktumában (melyet közkeletűen a nantes-i ediktum visszavonásának is neveznek) a Francia Királyságot (katolikus) országgá nyilvánította. A kötelező katolizálás

elől számos hugenotta menekült protestáns (vagy a protestantizmust megtűrő) országokba, így elsősorban Svájcba, Németalföldre, Poroszországba és Angliába.

képező *Lettres sur les Anglais* című művében Muralt nem idealizálja az angolokat. Gelléri Gábor emellett foglalkozik a Muralt előtti (Le Sage) és utáni (César de Saussure) svájci utazókkal is.

A negyedik fejezet Orléans-i Fülöp régenségének korával (1715–1723), illetve az angliai utazás, a kapcsolatrendszer és az angliai utazáshoz köthető művek ekkor megfigyelhető diverzifikációjával foglalkozik (*Le temps des possibilités: la Régence*). Noha XIV. Lajos uralkodásának utolsó éveiben sem tűnt el Anglia a franciák látóköréből, a Napkirály halálát követően az angliai utazás nem csupán lehetőséggé, hanem témává is válik. Ennek talán legeklektánsabb példája Boissy *Le Français à Londres* („Franciák Londonban”) című, évtizedekig a francia színházak repertoárján maradó színműve. De ekkor készíti el Fougereux is – jórészt Muralt hatásának mérséklésére – az angliai utazás (és az ebből születő leírás) átértékelését célzó (az ideologikus tartalom helyett a leírást preferáló), kéziratban maradt útleírását.

Noha az ötödik fejezet (*Le temps des philosophes*) terjedelmét tekintve (24 oldal) nem emelkedik ki a kötetből, mégis súlyponti helyet foglal el; a szerző ugyanis ebben tárgyalja Voltaire angliai tartózkodását, illetve az általa közvetített képet, valamint Prévost és Montesquieu Angliáját. Mivel Voltaire leveleivel könyvtárnyi irodalom foglalkozik, itt csupán annyit emelnénk ki, hogy – miközben az utókor utazási irodalmi munkának tekinti Voltaire művét – Gelléri Gábor egyértelműen jelzi, hogy legfeljebb a szerző angliai utazásához kapcsolódó korpusról van szó. A kézirat-változatok tanulmányozása révén azt is kideríti, hogy a levelekben kezdetben az Anglia-kép kevésbé volt idealizált, ám az alkotói-kiadói folyamat során a negatív elemeket törölték. Tagadhatatlan ugyanakkor véleményünk szerint is az, hogy Voltaire révén – már csak műve visszhangja folytán is – az Anglia-kép „szintet lép”: egyrészt a szerző neve elválaszthatatlanul összefonódik Anglia franciaországi reprezentáció-

jával, másrészt valamilyen mértékben minden későbbi utazó kénytelen reflektálni Voltaire művére. Montesquieu angliai utazása pedig a kutatás egyik legnagyobb misztériuma: noha a francia filozófus utal angliai útjára, ennek írásos nyoma mind a mai napig nem került elő.

A francia–angol kapcsolatok fentebb említett konfliktusos jellegének eszmetörténeti vetületét, a reprezentáció és diskurzus angломánia és anglofóbia közti ingadozását (illetve a két szélsőség közti változatos palettát) vizsgálja a hatodik fejezet (*Anglophobie – anglomanie*). Miközben a némi kritikai attitűdöt is tartalmazó anglofilia fogalmát is előtérbe helyezi, Gelléri Gábor felhívja a figyelmet olyan „köztes állapotokra”, mint az anti-anglománia vagy az anti-anglofóbia.

Egy új jelenség, a – bizonyos értelemben – születőben lévő turizmus, vagyis az 1763, a hétéves háború lezárulta utáni „francia roham” okait és sajátosságait taglalja a szerző a számozás szerint utolsó, hetedik fejezetben (*Le temps des touristes*). Ennek végén kerül sor az utazónők által közvetített Anglia-kép tárgyalására (*L'Angleterre au féminin*). Ez utóbbi pozíció szintén a kötet szigorú kronologikus jellegének tulajdonítható: noha Gelléri Gábor – és mások – kutatása alapján megállapítható, hogy nők (elsősorban házastársként) már korábban is részt vettek angliai utazásokban, „férfi nélküli” útra, illetve a saját szerzőségük alatt publikált leírások megjelentetésére csak az *ancien régime* utolsó évtizedeitől kerülhetett sor.

Noha hivatalosan nem számozott fejezet, de megítélésünk szerint a korábban említett tartalmi-időrendi egységekkel egyenértékű a könyv epilógusa, mely a francia forradalom korának angliai utazásait, illetve Anglia-képértékeli, s némi kitekintést ad a 19. századra is (*Epilogue: le voyage d'Angleterre et la Révolution*). Itt szembesülünk teljességében azzal a már korábban is felbukkanó megállapítással, miszerint az 1760-as évektől Anglia mellett egyre erőteljesebb az észak-amerikai brit gyarmatok, majd a születő Amerikai Egyesült Államok

reprezentációja (az ekkor születő kép évtizedekre meghatározza a franciák Amerika-percepcióját) s a gyarmati felszabadító mozgalom iránti – több tényezőre is visszavezethető – szimpátia Anglia átértékelését is eredményezi: a belső szabadságára oly kényes brit monarchia elnyomó gyarmati hatalomként jelenik meg. Mindamellett a forradalom és Napóleon korának háborúskodásig

fajuló Anglia-ellenességét nem eredeztethetjük sem az utazók által közvetített képből, sem a „brit szabadságok” átértékeléséből (bár ez utóbbi már előfordul). Az új konfliktus döntő oka ugyanis az európai *status quot* preferáló Anglia szembenállása a francia forradalommal és a forradalmi rendszerrel.

SZÁSZ GÉZA